

RISTO VILKKO

Filosofian lähihistoriasta ja tulevaisuudesta

Philosophical Probings. Essays on von Wright's Later Work. Toim. Frederick Stoutland. Automatic Press / VIP, Kööpenhamina 2009. 208 s.

Frederick Stoutlandin toimittama *Philosophical Probings* jakautuu kahteen osaan. Kuusi ensimmäistä kirjoitusta perustuu kesällä 2006 Åbo Akademiassa järjestetyn von Wright -muistosymposiumin esitelmiin. Niissä käsitellään monipuolisesti Georg Henrik von Wrightin myöhäistuotannon keskeisiä aihepiirejä kuten filosofista logiikkaa, toiminnan teoriaa ja hyvän muunnelmia. Lopuissa kuudessa kirjoituksessa kommentoidaan von Wrightin 1990-luvun alussa laatimaa katsausta ”Logic and Philosophy in the Twentieth Century”, joka myös julkaistaan uudelleen tässä teoksessa.

Teoksen avaa Stoutlandin selkeä johdatus von Wrightin elämään ja tämän ajattelun kehitykseen. Stoutland tunnistaa von Wrightin ajattelussa kaksi suurta kautta: filosofiseen logiikkaan ja analyyttiseen filosofiaan keskittyneen varhaisen kauden 1941 ilmestyneestä väitöskirjasta modaalilogiikan läpimurtoihin 1950-luvulla, ja myöhäisemmän, 1963 julkaistusta teoksista *Norm and Action* ja *The Varieties of Goodness* alkaneen kauden.

Varhaista kautta luonnehtivat esteettinen humanismi ja ihanne filosofiaa eksaktina tieteenä. 1950-luvun alussa von Wright ryhtyi opettamaan myös moraalifilosofiaa, ja yleinen

esteettinen humanismi sai väistyä yksilökeskeisen eettisen humanismin tieltä. Myös eksaktien tieteiden rationaalisuusihanne vaihtui käytännöllisempään näkökulmaan. Vietnamin sodan myötä hänen yksilökeskeinen humanisminsa antoi tilaa yhteiskunnalliselle humanismille, joka Stoutlandin mukaan leimaa kaikkea von Wrightin myöhempää ajattelua. Enää von Wright ei suhtautunut filosofiaan eksaktina tieteenä vaan paremminkin ajattelumme perimmäisten oletusten kriittisenä ja yhteiskunnallisesti relevanttina tarkasteluna. Tämä perusjako von Wrightin varhaiseen ja myöhäiseen filosofiaan perustelee Stoutlandin teoksen alaotsikon ”Essays on von Wright's Later Work”.

Stoutland pitää vaikeana ennustaa, mitkä osat von Wrightin tuotannosta tulevat parhaiten kestämään aikaa. Stoutland itse veikkaa teoksia *The Varieties of Goodness* ja *Explanation and Understanding* sekä 1990-luvun lopulla julkaistua kirjoituskokoelmaa *In the Shadow of Descartes*. Ne ovat hänen mukaansa paremminkin avointa keskustelua filosofian eräistä perusaiheista kuin loppuunsa hiottuja systemaattisia tutkielmia. Stoutlandin johdanto päättyy kauniiseen henkilökohtaiseen ihmiskuvaukseen, josta tunnistaa helposti aina ystävällisen ja

hienosti sivistyneen Vanhan Herran, kuten von Wrightiä lempeästi nimettiin Helsingin yliopiston filosofian laitoksella.

Hyvyys, vapaus ja välttämättömyys

Teoksen ensimmäinen osa alkaa Alberto Emilianin kirjoituksella ”Von Wright on Normative Rationality”. Emiliani kommentoi von Wrightin näkemyksiä deonttisesta logiikasta teoksessa *Norm and Action*, joka hänen mukaansa merkitsi käännekohtaa von Wrightin ajattelussa. Emilianin huolellisen tutkielman liitteenä on von Wrightin Emilianille helmikuussa 1989 lähettämä kirje, joka julkaistaan tässä teoksessa ensimmäistä kertaa. Kirje sisältää kiinnostavia huomautuksia Wittgensteinin vaikutuksesta von Wrightin ajatteluun.

David Wiggins tarkastelee von Wrightin vuonna 1963 julkaistua teosta *The Varieties of Goodness*, joka oli von Wrightin henkilökohtainen suosikki hänen omista teoksistaan. Wiggins aloittaa kirjoituksensa luettelemalla ja selittämällä hyvän eri muunnelmat. Hän esittää von Wrightin teokselle kiinnostavia kysymyksiä ja kehittää niitä kokeneen analyyttisen filosofin ammattitaidolla.

Kirjoituksessaan ”Von Wright’s Compatibilism” Frederick Stoutland osoittaa von Wrightin ajattelusta kantilaisia piirteitä vapaan tahdon ja determinismin suhteen. Stoutland viittaa erityisesti von Wrightin teoksiin *Explanation and Understanding* (1971) ja *Causality and Determinism* (1974). Selvänä merkinä kantilaisuudesta hän nostaa esille von Wrightin ajatuksen, jonka mukaan inhimillistä käyttäytymistä voidaan selittää paitsi nomologisesti myös rationaalisesti. Näistä kahdesta vaihtoehdosta determinismi liittyisi vain empiirisen todellisuuden nomologiseen selittämiseen. Kiinnostavassa kirjoituksessaan Stoutland kommentoi kompatibilismi-keskustelun näkökulmasta myös fysiikan täydellisyyttä ja suosittelee lukijoilleen inkompatibilismia.

Martina Reuter kommentoi Stoutlandin tulkintoja. Hänen mukaansa Stoutland ja von Wright eivät ole aivan niin kantilaisia kuin Stoutland antaa ymmärtää. Reuter vertaa heidän näkemyksiään Kantin omiin käsityksiin ja löytää yhtäläisyyksien lisäksi merkittäviä eroja. Hänen tarkka analyysinsä keskittyy Kantin moraalifilosofian perusteisiin ja koskettaa kantilaisuuden ja wittgensteinilaisuuden suhteita myös laajemmin. Kirjoituksensa lopussa Reuter kommentoi vielä lyhyesti Husserlin tähän aihepiiriin liittyviä ajatuksia transsendentaalifilosofista. Hän löytää kiinnostavia yhtymäkohtia Husserlin, von Wrightin ja Stoutlandin tavoista pohtia tietomme rajoja ja välttämättömyyden käsitettä.

Stoutlandin teoksen ensimmäisen osan kaksi viimeistä kirjoitusta käsittelevät von Wrightin filosofista logiikkaa. Niistä ensimmäisessä Krister Segerberg tutkii praktisen syllogismin logiikkaa modaalilogiikan formaalisten välineiden avulla. Kirjoituksensa aluksi Segerberg täydentää formaalisen kielensä ilmaisuvoimaa aikaa ilmaisevilla operaattoreilla. Loppuosassa hän tarkastelee praktisen syllogistiikan yhteyksiä epämonotoniseen logiikkaan ja erityisesti Ray Reiterin *default*-logiikkaan, jossa kaikki johtopäätökset eivät välttä-

mättä ole klassisen logiikan merkityksessä ankarasti perusteltuja. Niille lukijoille, jotka eivät vierasta formaalista esitystapaa, Segerbergin pohdiskeleva kirjoitus on erinomaisen avertavaa luettavaa.

Toisen kokoneen ruotsalaislogikon Dag Prawitzin aiheena on von Wrightin ajan, totuuden ja välttämättömyyden käsitteisiin liittyvä modaalilogiikka. Prawitzin tarkastelun keskiössä on Aristoteleen *Tulkinnasta*-teos ja erityisesti sen huomista meritaistelua koskeva argumentaatio. Prawitz esittelee aluksi Aristoteleen argumentin ja sen tunnetuimmat tulkinnat: realistisen, anti-realistisen ja Hintikan näistä kahdesta poikkeavan tulkinnan. Von Wrightin artikkelia ”Time, Truth, and Necessity” (1979) Prawitz lukee vastauksena Hintikan tulkinnalle. Hänen mukaansa von Wright yhdistää siinä realistiseen tulkintaan eräitä Hintikan tulkinnan elementtejä ja ottaa käyttöön kaksi välttämättömyyden tyyppiä: faktuaalisen välttämättömyyden ja välttämättömyyden sellaisenaan. Punnittuaan eri tulkintoja Prawitz esittää oman näkemyksensä, joka ei edellytä välttämättömyyden tyyppien erottamista toisistaan.

Stoutlandin teoksen jälkimmäinen osa on ensimmäistä osaa yhtenäisempi. On erinomainen idea julkaista uudelleen von Wrightin aikalauskatsaus logiikan ja filosofian kehitykseen ja pyytää siihen kommentteja eräiltä aikamme johtavilta ajattelijoilta. Stoutland on onnistunut houkuttelemaan von Wrightin kriitikoiksi joukon erittäin kokeneita filosofisen logiikan alalla ansioituneita professoreja. Valitettavasti osa heidän puheenvuoroistaan on ilmeisesti kiireessä kirjoitettuja, eivätkä kaikki kirjoittajat ole ehkä kovin tarkasti kerranneet von Wrightin artikkelia tätä tilausta varten. Mutta jälkimmäisen osan viihdearvon kannalta tämä on vain eduksi. Vaikka vain harva kuudesta kommentaattoreista on logiikan ja filosofian tulevaisuusnäky mistä edes osittain samaa mieltä von Wrightin kanssa, heidän näkemyksensä poikkeavat toisistaan yllättävänkin paljon.

Von Wrightin ennustus

Katsauksensa ”Logic and Philosophy in the Twentieth Century” aluksi von Wright hahmottelee logiikan historian pääkohdat Aristoteleen ajoista nykyaikaan. Hän kiinnittää erityistä huomiota nykyaikaisen logiikan kehitykseen 1800-luvun alkupuolelta 1930-luvulle. 1900-luvun alussa logiikan tutkimus eli kultaista kauttaan, kun matemaatikot ja filosofit yhdessä kartoittavat matematiikan perusteita. Filosofian alalla looginen analyysi omaksuttiin pian kaiken käsitteellisen tutkimuksen perusmenetelmäksi. Kielifilosofia ja mielen filosofia nousivat logiikan kehityksen ansiosta uuteen kukoistukseen.

Vaikka 1930-luvun jälkeen myös filosofit kehittivät pitkään logiikkaa, Gödelin ja Tarskin tulosten myötä logiikan tutkimus alkoi vähitellen hakeutua yliopistoilla matematiikan laitoksille. Vuosituhannen lopulla logiikan tutkimusta edistivät von Wrightin mukaan jo enemmän matemaatikot kuin filosofit. Logiikan tutkimuksesta oli tullut yhä vähemmän filosofiaa ja yhä enemmän ankaraa tiedettä. Tätä kehitystä tukivat monet uudet tutkimusalat, kuten tietojenkäsittelytiede ja kognitiotiede.

Von Wrightin ennustus on selvä: logiikalla tulee myös tulevaisuudessa olemaan paikkansa filosofisessa tutkimuksessa, ja se tulee pysymään filosofialle hyödyllisenä työvälineenä. Von Wright ei ennakoanut logiikan tutkimuksen rappeutumista – vain sen etäännyttä ja mahdollista eriytymistä filosofiasta. Hän muistuttaa, että myös fysiikka, psykologia ja sosiologia ovat eriytyneet omiksi aloikseen filosofiasta. Katsaus on selkein tuntemani lyhyt johdatus logiikan historiaan. Lisäksi se tarjoaa 1900-luvun filosofiasta erinomaisen valaisevan ja provosoivan analyysin, jota voi suositella kaikille filosofian lähihistoriasta kiinnostuneille.

Taantuuko logiikka?

Kommenttiosaston avaavassa lyhyessä kirjoituksessaan Nuel Belnap sanoo von Wrightia kuitenkin peitte-

lemättömän pessimistiseksi ja hänen logiikkanäkemystään negatiiviseksi. Belnap on oikeassa vain, jos logiikan tutkimuksella ei voi olla suotuisaa tulevaisuutta filosofiasta eriytyneenä. Mutta von Wright ei ajatellut näin. Belnap haluaa korostaa, että joka tapauksessa logiikka tulee olemaan kaiken täsmällisen ajattelun kulmakivi myös tulevaisuudessa.

Johan van Benthemin mielestä von Wright on kirjoituksessaan kyseenalaistanut kaiken sen hienon, mitä logiikka on saanut aikaan filosofian alalla. Hän kysyy, pitääkö todella paikkansa, että logiikka tulee taantumaan. Toisaalta van Benthemkin myöntää, että filosofisen logiikan kukoistuskauti on ohi. Hänen mielestään logiikka voi pysyä hengissä vain, jos se ymmärretään ”informaatioprosessien ja älykkään vuorovaikutuksen yleiseksi tutkimukseksi” (167). Von Wright ei kuitenkaan epäillyt logiikan elinvoimaisuutta. Hän ei myöskään unohtanut, että logiikka on historiansa aikana tarkoittanut varsin erilaisia tutkimusaloja ja käsitellyt hyvinkin erilaisia aihepiirejä.

Sven Ove Hanssonin kirjoitus on huolellisemmin laadittu kuin kaksi ensimmäistä puheenvuoroa. Hanssonin mukaan von Wrightin kirjoituksen innoittamassa keskustelussa on pohjimmiltaan kyse filosofian tehtävästä ja sen asemasta suhteessa muihin tutkimusaloihin. Hansson ajattelee von Wrightin hengessä, että filosofian päätehtävä on epäselvyyksien ratkaiseminen ja harhалуulojen selventäminen. Tähän tarkoitukseen logiikka on hänen mielestään tehokkain työväline. Hieman yllättäen Hansson kirjoittaa von Wrightin suhtautuvan nykyaikaiseen logiikkaan samalla tavalla dogmaattisesti kuin Kant aristoteeliseen logiikkaan. Von Wright ei kuitenkaan väittänyt, ettei logiikka voisi kehittyä myös filosofiasta eriytyneenä, matemaattisten tieteiden rinnalla. Sen sijaan logiikan vaikutus filosofiseen tutkimukseen on heikkenemässä – tästä Hansson ja von Wright ovat samaa mieltä.

Myös Eva Picardi ymmärtää hyvin von Wrightin keskeisen viestin.

Hän löytää kuitenkin lohtua monista viimeaikaisista tutkimuksista, jotka ammentavat voimansa esimerkiksi Wienin piiriin ja amerikkalaisen pragmatismien perinteistä. Picardi huomauttaa, että 1900-luvun filosofian arvioiminen ja kehittäminen ovat vasta alussa. Hänen mukaansa myös Fregen perintö on yhä elinvoimainen. Hän kuitenkin myöntää, että logiikan viimeaikaiset edistysaskeleet ovat monien filosofien tavoittamattomissa. Mutta toisin kuin von Wright, Picardi ajattelee, että kielellistä käännettä seuranneen kognitiivisen käänteen ansiosta uudet alat, kuten tekoälytutkimus ja kognitiotiede, ovat paremminkin täydentäneet kuin varastaneet logiikan roolia filosofiassa.

Logiikan haitallinen vaikutus 1900-luvun filosofiaan

Sören Stenlund on huomannut monen filosofisen loogikon pahoittaneen mielensä von Wrightin kirjoituksen vuoksi. Hän on samaa mieltä von Wrightin kanssa siitä, että formaalinen logiikka säilyttää elinvoimaisuutensa, koska se pystyy sopeutumaan naapuritieteisiin. Mutta toisin kuin von Wright, Stenlund näkee formaalisen logiikan vaikutuksessa 1900-luvun filosofiaan monia haitallisia vaikutuksia. Esimerkkinä hän mainitsee Gödelin platonismin, josta tuli 1900-luvun puolivälissä matematiikan filosofiassa yleisesti hyväksytty perusteoria metafyyksisten ja ontologisten ongelmien ratkaisemiseksi. Kiistatta Gödelin tulokset mahdollistivat huomattavia tieteellisiä ja matemaattisia edistysaskelia, mutta filosofian kannalta niitä seurasi Stenlundin mielestä selvä taantuma.

Stenlund on tulkinnassaan radikaalimpi kuin von Wright. Hänen mukaansa logiikka eriytyi filosofiasta jo kauan aikaa sitten. Filosofian analyttinen perinne on tuottanut suuren määrän teoksia, joiden otsikot ovat muotoa ”The Logic of X” (missä x:n paikalle voi sijoittaa esim. ”Modality”, ”Norms” tai ”Belief”). Stenlund kysyy, millä perusteella tätä logiikan lajityyppiä nimitetään ”filosofiseksi logiikaksi”, eikä esimer-

kiksi ”matemaattisen diskurssin logiikaksi”. Hänen mielestään nimitys ”filosofinen logiikka” on luonut käsityksen, ettei matemaattisen diskurssin logiikka ole filosofiaa. Jos von Wright on oikeassa (kuten Stenlund uskoo) ja formaalinen logiikka jatkaa sopeutumistaan uusiin lähitieteisiin, sanan ”filosofinen” voisi Stenlundin mukaan jättää logiikan määreenä kokonaan pois. Stenlundin kirjoitus on provosoiva, johdonmukainen ja perusteltu. Se saattaa olla Stoutlandin teoksen paras kirjoitus.

Teoksen päättää Timothy Williamsonin kommentti. Myös Williamson myöntää, että valtaosa nykyaikaisesta logiikan tutkimuksesta ei ole filosofian kannalta sen kiinnostavampaa kuin muukaan matemaattinen tutkimus. Mutta hän painottaa, että vaikka logiikka on kehityksessä vähemmän filosofiseksi, filosofia ei välttämättä ole muuttumassa vähemmän loogiseksi. Williamson ei ole havainnut merkkejä siitä, että filosofit soveltaisivat nykyään formaalisia menetelmiä vähemmän kuin aikaisemmin. Toisin kuin von Wright, Williamson uskoo, että logiikan alalla riittää myös vastedes filosofisesti kiinnostavaa, puhtaasti teknistäkin työtä.

Teoksen jälkimmäinen osa on palkitsevaa luettavaa. Kaikki kirjoittajat ovat kokeneita ja heidän väitteensä perusteltuja. Kirjoittajien kokoonpanolla spekulointi on tietysti halpaa hupia, mutta olisi ollut kiinnostavaa lukea myös aikamme nuoremman polven loogikoiden reaktioita von Wrightin ennustuksiin. Yllättävintä teoksen loppuosassa on ehkä se, että monet kommentaattorit pitävät von Wrightia logiikan tulevaisuuden suhteen pessimistinä. Länsimaisen elämäntavan ja kulttuurin tulevaisuutta hän ei nähnyt ruusuksena, mutta logiikan tutkimusta hän ei ollut hautaamassa.

Stoutland on suunnitellut ja toteuttanut teoksensa huolellisesti. Von Wrightin filosofian tulkinnan kannalta sen pysyvä arvo on ilmeinen. Se on myös monipuolinen lukupaketti kenelle hyvänsä korkealaatuisesta filosofiasta kiinnostuneelle lukijalle.